

ÁRPÁD VON KLIMÓ

A fátimai Miasszonyunk kultusza

*Modern katolikus áhítat a szekularizáció, kolonializmus és migráció korszakában**

Fátima Róma és Lourdes mellett az egyik legnépszerűbb katolikus zarándokhely. A Lisszabontól körülbelül egy órányira fekvő korábbi kis község és annak jelentése teljesen megváltozott, mióta három kisgyermek beszámolt arról, hogy 1917 májusában megjelent előttük Mária, Jézus anyja.¹ Azóta nemcsak Fátima vonzotta zarándokok millióit a világ minden részéről, hanem a Madonna kultusza és az őt megjelenítő szobrok is világszerte elterjedtek.

XI. Piustól kezdve egészen napjainkig a Fátimai Miasszonyunk tiszteletét erőteljesen támogatják a 20. század pápái. Amikor Ferenc pápa 2022. március 25-én Ukrajnát és Oroszországot felajánlotta „Szűz Mária” Szeplőtelen Szívének, s felszólította a világ összes püspökét, hogy kövessék példáját, utalt a három fátimai titok egyikére, és a Fátimai Miasszonyunk eredeti szobrának tövében imádkozott. A „titok” szerint, ahogy arról az egyetlen túlélő látnok, Lucia nővér (a három gyermek közül kettő hamarosan meghalt az 1917 és 1919 közötti influenza járványban) beszámolt, a Szűzanya azt kérte, ajánlják fel az ő Szeplőtelen Szívének Oroszországot, hogy béke köszönthessen a világra.² Ez az üzenet az 1940-es évek elején vált ismertté, s nyomában antikommunista csoportok alakultak az Egyesült Államokban, Ausztráliában és más országokban a „Fátimai Miasszonyunk Kék Hadserege” (*Blue Army of Our Lady of Fátima*) néven.³ A Kék Hadsereg hivatását, hogy életüket Fátima üzenete terjesztésének szentelik a világon, saját bevallásuk szerint az alapító, az amerikai John Haffert Lucia nővérral együtt határozta meg.⁴ Később, a 20. század végén és a 21. század elején a

*A fordítás a *The Cult of Our Lady of Fatima. Modern Catholic Devotion in an Age of Secularism, Colonialism, and Migration* című kézirat alapján készült.

¹ Rövid összefoglalásként lásd: Samiça, Helena: *From a Place of Popular Religiosity to a Transnational Space of Multiple Meanings and Religious Interactions*. *The Changing Faces of Catholicism*, vol. 9. (2018) 68–82.

² <https://www.americamagazine.org/faith/2022/03/25/ukraine-pope-francis-fatima-242688> (letöltés: 2022. okt. 31.)

³ O'Connor, David L.: „*Russia Will Be Converted*”: *The Blue Army of Our Lady of Fatima in Cold War America*. *American Catholic Studies*, vol. 133. (2022) No. 2. 1–32. Ausztráliára nézve lásd: Massam, Katharine: *The blue army and the cold war: Anti-communist devotion to the blessed virgin Mary in Australia*. *Australian Historical Studies*, vol. 24. (2008) 97. 420–428.; Gareau, Paul L.: „*The Army of Mary: Quebec Nationalism and Catholic Heterodoxy*”. In: *The Mystical Geography of Quebec. Catholic Schisms and New Religious Movements*. Ed. by Susan J. Palmer. Cham, 2020. 55–83.

⁴ <https://www.bluearmy.com/the-apostolate-2/> (letöltés: 2022. okt. 31.); Bennett, Jeffrey S.: *The Blue Army and the Red Scare: Politics, Religion, and Cold War Paranoia*. *Politics, Religion & Ideology*, vol. 16. (2015) No. 2–3. 263–281.

zarándokhely és a kultusz összekapcsolódott a Portugáliába történő bevándorlási hullámmal és a turizmus utóbbi évtizedekben tapasztalt felvirágzásával.⁵

Míndez egy nemzeteken átívelő kultuszról tanúskodik, ami egyszerre globális, nemzeti és helyi jellegű. Milliók vesznek részt a szimbolikus történetek és tárgyak rituális tiszteletében. Mivel magyarázható e kultusz sikere egy olyan társadalomban, ahol a szekularizáció és az egyházi gondolkodás gyakran kerül összeütközésbe? Hogyan vált ez a nemzeti, bizonyos időszakokban kifejezetten nacionalista kultusz globális jellegűvé? Milyen szerepet játszott ebben a folyamatban a portugál kolonializmus és a kivándorlás? S végül, története mit tár fel egy szekularizált társadalom és egy olyan kultusz komplex kapcsolatrendszeréről, melynek gyökerei az 1960-as évekre már csaknem teljesen eltűnt „egyházközségi civilizációba” (*civilização paroquial*), azaz egy túlnyomórészt vidéki, katolikus egyházközségek köré szerveződött társadalomba vezethetők vissza.

A katolikus egyház szerepének kérdése lényeges politikai és társadalmi konfliktusokat generált a 19. század elejétől kezdve, amikor először bukkantak fel radikális francia szekularista és forradalmi eszmék az országban. Ez a konfliktus kiújult, miután 1910-ben a monarchiát megdöntötte egy köztársaságpárti forradalom. A republikánus pártok és politikusok egy része legitimációs hiánnyal küzdött, hiszen egy túlnyomórészt agrár országban bázisuk jórészt a városi felső- és középosztályra alapozódott. Agresszív egyházellenes programba kezdtek, korlátozták a vallásgyakorlat szabadságát, papokat és püspököket tartóztattak le és így tovább, ami széles körű aggodalmat keltett az ország északi részének vidéki, gyakran írástudatlan tömegei körében.⁶ Tovább mélyítette a konfliktust az elkeseredett kísérlet, hogy a szekularizált francia köztársaság példáját kövessék, például 1911-ben az egyházellenes rendeletek és törvények csúcspontjaként az állam és egyház szétválasztását tartalmazó törvényt fogadtak el, amely az egyházi rendek (betiltásuk és vagyonuk elkobzása), az egyházi házasság (a válás legalizálása), valamint a vallásoktatás ellen irányult, sőt tiltotta a reverenda utcai viseletét és a harangozást. Míndez nemcsak aggodalmat és veszteségérzetet hívott életre a vidéki tömegek nagy részében, de erősítette is alkalmazkodó képességüket és a reményt arra, hogy égi jel érkezik majd, ami megerősíti hitüket.⁷ Mindazonáltal a legtöbb hívó számára a Szűzanya megjelenése elsősorban személyes, társadalmi vagy családi jelentéssel bírt.⁸

Ebben az összefüggésben a városi, iskolázott elitekkel való konfliktust tovább súlyosbította, amikor a vékony elitet képviselő parlament úgy határozott, az első világháborúban támogatták a francia köztársaságot és a nyugati nagyhatalmokat, s – rosszul kiképzett – csapatokat küldenek a háború nyugati frontjára. Ezt a háborút a parasztság legnagyobb része nem támogatta, végül húszezernyi sebesülttel járt, akik közül nyolcezren meghaltak. Sok Fátima

⁵ Rövid áttekintésként lásd: Vilaça, Helena: *From a Place of Popular Religiosity to a Transnational Space of Multiple Meanings and Religious Interactions*. In: Lefebvre, Solange – Brill, Alfonso Pérez-Agote (eds.): *The Changing Faces of Catholicism. Annual Review of the Sociology of Religion*, vol. 9. (2018) 68–82.

⁶ David Blackburn a kis német városkában, Marpingenben tapasztalt Mária-jelenést vizsgálva hasonló kérdéseket tanulmányozott. Blackburn, David: *Marpingen: Apparitions of the Virgin Mary in Bismarckian Germany*. Oxford, 1993.

⁷ Bennett, Jeffrey S.: *Symbolic inversion in the 1910 Republican revolution in Portugal*. *History and Anthropology*, vol. 23. (2012) No. 3. 283–300. Lásd még: Dix, Steffen: *Ein Katholizismus zwischen Affirmation und Rekonfiguration. Der Fall Portugal*. *Zeitschrift für Religionswissenschaft*, vol. 16. (2008) No. 2. 157–176., itt 165–167. <https://doi.org/10.1515/zfr.2008.16.2.157>.

⁸ Maunder, Chris: *Our Lady of the Nations. Apparitions of Mary in 20th-Century Catholic Europe*. Oxford, 2016.

környéki család, ahogy a látnokok családjai is, attól félt, fiaikat katonai szolgálatra vezénylik 1917-ben.

Az 1917. évi jelenés

Ebben a kontextusban könnyebb megérteni, mi is történt 1917-ben a Portugália középső részén, Fátimában, egy juhlegeltetésből élő vidék néhány kis falujához közel eső legelőn. A szociológus Jeffrey S. Bennett elemezte a kultusz kezdeteit, hogy hány aktor játszott abban szerepet, s az 1917. májusi jelenéseket a vidék hosszú távú, mélyen gyökerező társadalmi folyamataiba ágyazva értelmezte.⁹

Amikor három kisgyermek, nyolc, tíz és tizenegy évesek, azt állították, hogy látták, sőt beszéltek egy égi jelenéssel 1917 májusa és októbere között, ezt meghatározott körülmények tették lehetővé. A gyermekek nagyon vallásos családokban nőttek fel, mélyen integrálva a helyi vallási közösségbe, ahol ismertek volt a lourdes-i és más helységekbeli jelenések. Amikor szomszédjaik értesültek a jelenésről, a hír gyorsan terjedt, nagyon különböző reakciókat váltva ki a családokból, községekből és helyi papokból, ami a meglepetéstől és csodálkozástól egészen a hitetlenkedésig és visszautasításig terjedt. A júniusban történt második jelenéstől kezdve azonban – május és október között, augusztus kivételével, a jelenés mindig 13-án érkezett – hívók egyre növekvő tömege gyűlt össze a helyszínen, először csak néhány tucat, majd százak, végül szeptemberben és októberben már ezrek. Közöttük voltak kíváncsi szkeptikusok, ahogy szekularizált aktivisták is, akik botrányt szimatoltak. Mindez nagyon hasonlított a más helyeken előfordult számtalan Mária-jelenéshez. A három gyermekre nagyon hamar a portugál rurális társadalom autentikus képviselőiként, mint a helyi és nemzeti katolikus tradíció ártatlan, tiszta megtestesülésére kezdtek tekinteni a helyi közösségben és bizonyos médiákban. Ezt a hitet, mint látni fogjuk, paradox módon épp a szekularizációt hirdető sajtó erősítette meg és terjesztette. Ehhez járultak hozzá szabadkőművesek és a republikánus, egyházellenes kormány, annak helyi és regionális végrehajtóinak agresszív és gyakran nagyon esetlen kísérletei arra, hogy elfojtsák a kultuszt; ami akaratlanul is még népszerűbbé tette azt, különösen az ország nyugati részén, ami a többi régióval összehasonlítva egyébként is a katolicizmus védőbástyájának számított.

1917. augusztus közepén a helyi közigazgatás vezetője, egy szekularizált republikánus és szabadkőműves letartóztatta a gyerekeket, és kihallgatta őket a házában. Amikor nem voltak hajlandók azt vallani, hogy hazudtak a jelenéssel kapcsolatban, börtönbe küldte őket, s úgy tett, mintha a fiút, Franciscot kivégezték volna forró, bugyogó olajba dobva. Ez az esetlen és brutális kísérlet a kultusz elfojtására azonban éppen előhívhatta a mártír szentekről élő ideákat, és növelte a gyermekek és támogatóik makacs ellenállását.¹⁰

Az utolsó jelenés alkalmával, 1917. október 13-án zarándokok és kíváncsiskodók tízezrei, köztük sok újságíró, érkezett, és sokan voltak szemtanúi egy „napcsodának” – „a nap táncolt”, ahogy mondták, amiben a hívók isteni jelet láttak, a nem hívók pedig igyekeztek megérteni egy órákig álldogáló és túlfeszített izgalmi állapotban csodára váró tömeg „érzékszalódását”.

A szekularizációt képviselő sajtó jó példát szolgáltat arra, szekularizáció párti aktivisták hogyan erősítették és tették népszerűvé a kultuszt. A vezető lisszaboni liberális-közársaság-párti újság, az 1881-ben a „haladás hangja”-ként alapított *O Século* 1917. október 15-én, két

⁹ Bennett, Jeffrey S.: *When the Sun Danced. Myth, Miracles, and Modernity in Early Twentieth-Century Portugal*. Charlottesville-London, 2012.

¹⁰ Bennett: *When the Sun*, 104–105.

nappal az esemény után címlapján megjelentetett egy cikket.¹¹ A szerző, Avelino de Almeida (1873–1932), a lap tudósítója hosszasan szövegezte a jelenések fontosságáról mint az abban az esztendőben Portugáliában történt messze legfontosabb látványosságról, s azzal az aggodalommal kötötte össze, melyet a portugál csapatoknak a szövetségesek oldalán a nagy háború nyugati frontján történt bevetése váltott ki.¹² Almeidát láthatólag lenyűgözte az embertömeg, amely a helyszínre vonult. Az utcákat autók töltötték meg, ami tovább növelte a látványosságot, hiszen az akkoriban egészen bizonyosan szokatlan volt arrafelé. A cikk a következő fejléccel jelent meg:

„CSODÁLATOS DOLGOK!” – A Szűzanya megjelenése – Miből állt az Égi Jel? – Sok ezer ember állítja, hogy csoda történt – háború és béke.”

A tudósítás Almeida saját élményeire, illetve az október 13-a délutánján jelenlévő emberekkel készült interjúkon alapult. A híres újságíró leírta az izgatott három gyermeket, a sok kereskedő üzleteit, és lenyűgözte lobogó hitük, amit tovább erősített az „égi jel”, amit látni hittek. A tudósítás nyitva hagyta a kérdést, hogyan lehet megmagyarázni a „csodát”: „Azoknak az embereknek az elvakított szemében, akik magatartása a bibliai időkbe röpít vissza minket, s akik a meglepetéstől sápadtan, fedetlen fejjel fordultak az ég felé, a Nap remegett, soha nem látott hirtelen mozdulatokat tett a kozmikus törvények figyelmen kívül hagyásával – a nap »táncolt«, a parasztok jellemző szófordulata szerint. [...] A hozzáértőkre marad, hogy ítéletüket jelentsék a Nap aznapi fátimai hátborzongató balletjéről, ami a hívők kebléből hozsannakiáltásokat hívott elő, és természetesen – ahogy arról megbízható személyek biztosítottak – hatást gyakorolt a szabad gondolkodókra és erre a most ünnepelt földdarabra oda- gyűlt más nem vallásos egyénekre is.”¹³

Két héttel később, 1917. október 29-én az *O Século* egy hosszabb cikket jelentetett meg sok fényképpel. A szekularizált sajtó nyilvánvalóan profitált a hatalmas figyelemből és a jelenések gerjesztette vitákból, olyan média eseménnyé vált az ügy, ami a jelenéseket közismertté tette Portugália-szerte és annak határain túl.

De más módon is hozzájárult ez a sajtó a jelenések hírének terjesztéséhez, mégpedig olyan képek közlésével, melyek azután szimbolikus jelentéssel töltődtek.¹⁴ Egy olyan országban, ahol a lakosság többsége írástudatlan, a fényképek még nagyobb hatásúak. Az előbb említett cikket a három gyermek fényképe illusztrálta, melyet a fotográfus és fotóriporter Joshua Benoliel (1873–1932) készített, s amely azóta ikonikussá vált.¹⁵ Benoliel a századfordulótól kezdve Lisszabon utcáin készült fotóiról volt híres, melyek megmutatták a fővárosnak és lakóinak, szegényeknek és gazdagoknak a mindennapi életét. 1910-ben döntő szerepe volt abban, hogy az új köztársaság képviselőiről ikonikus képek készüljenek.¹⁶ Hogyan vált

¹¹ Az újság politikai programjáról lásd: Barros, Júlia Leitão de: *O jornalismo político d'O Século e do Diário de Notícias*. Comunicação Pública, vol. 10. (2015) No. 17.

¹² Avelino de Almeida (1873–1932) tizennyolc éves korától kezdve újságíróként dolgozott. 1910-ben felvették a lisszaboni szabadkőműves páholyba. Vö. Nekrológ, *Ilustração*. Ano 7 (16) 16 de Agosto de 1932. 17. http://hemerotecadigital.cm-lisboa.pt/OBRAS/Ilustracao/1932/N16/N16_item1/P19.html (letöltés: 2022. okt. 31.)

¹³ *O Seculo*, 15. October 1917. Címlap.

¹⁴ Képeslapra példaként lásd: *Fátima 1917–2017. 100 anos de História das Aparições*. 2nd. ed. Lisboa, 2017. 62.

¹⁵ A képet az *Ilustração Portuguesa* (az *O Século* 610. számának melléklete) közzölte 1917. október 29-én. Joshua Benolielről lásd: Pavao, Luís: *Dois fotografos de Portugal*. Cartas Diferentes: Revista Canaria de Patrimonio Documental, vol. 14. (2018) 119–122.

¹⁶ Vö. Pinheiro, Nuno: *A mão de Afonso Costa*. Ler História, vol. 59. (2010) 273–282.

Benolielnek a három pásztort megörökítő képe ikonikussá, a három „látnokot” ábrázoló legtöbbet idézett képpé?

A fotón a három gyermek egymáshoz közel áll egy füves helyen, egy keskeny ház fala és teteje előtt. A legidősebb, legmagasabb Lucia dos Santos balra, unokatestvére, Francisco Marto közepén, és Francisco testvére, Jacinta, a legfiatalabb közülük jobbra. A gyermekek egyenesen belenéznek a kamerába, nem félénken, de a kéztartásuk valamiféle bizonytalanságra vall. Lucia kezét a hasára helyezi, Francisco leengedi kezeit, de baljában egy hosszú botot markol, miközben jobbja a lábán pihen. Jacinta jobb kezét csípőre tette, ez magabiztosabb gesztus, illő tekintetéhez, ami minden ellenségességnek ellenálló, hajthatatlan akaratot tükröz, hasonlóan Lucia tekintetéhez. Fekete szemüket kiemeli középen összeérő szemöldökük. A fiú inkább nyitottabb a kamerára, de bizonyos aggodalomra utaló jelek láthatók nála.

Forrás: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c9/ChildrensofFatima.jpg>
(letöltés: 2022. aug. 9.)

Minden bizonnyal rendkívül nehéz időszak volt ez a három gyermek számára. Ezek érkeztek, hogy lássák őket, azt kérve, közvetítsék a Szentanyának kívánságait és bánataikat, miközben mások, a hatóságok és egyházzellenes aktivisták provokálták, sőt fenyegették őket. Ők álltak ezeknek a súlyos eseményeknek a fókuszában.

Háromjuk ruházata a fényképen szintén magyarázatot nyújt arra, milyen jelentéssel bírt a fotográfus által megkomponált fénykép, s miért vált népszerűvé. Lucia és Jacinta hosszú szoknyát öltött, szorosra gombolt blúzzal és bőr cipővel, amit valószínűleg csak vásár- és ünnepnapokon viseltek. Hosszú, fekete hajukat sötét gyapjú sálkendő takarta. Francesco hosszú, világoskék és fehér kockás nadrágot viselt és egy sötét gyapjú kiskabátot fehér, hosszú, begombolt ingje fölött. A fejét egy „barrete preto da Pescador”, azaz egy hosszú, sötét gyapjú fejfedő takarja, amely azóta a portugál halászok és parasztok szimbólumává vált. Öltözkük a gyermekeket „autentikus” vidéki portugálokként mutatja, mivel antropológusok és néprajztudósok ekkoriban ezeket a ruhadarabokat, főként a „barrete preto”-t a portugál nemzeti viselet szimbólumaiként kezdték azonosítani a városi felső- és középrétegek gyermekeinek „európai” (gyakran brit), tengerész egyenruhához hasonlító öltözetével szemben.¹⁷

A mély politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális válság időszakában Portugália védőszentjének megjelenése sok ember számára az egyetlen reménysugarat jelentette. A hívők tömegének kollektív reakciója azért volt olyan heves, mert a jelenés enyhítette az egyének és családok aggodalmait és félelmeit, segített megmagyarázni egyéni és kollektív katasztrófákat: betegséget, halált, járványt, világháborúkat, politikai instabilitást, társadalmi problémákat, és vigasztalást nyújtott egyeseknek, családoknak és a portugál nemzetnek. Sokan fogadalmat tettek, megígérték, hogy visszatérnek Fátimába, ha a Szentanya jobb egészséget ad számukra, vagy teljesíti óhajukat, hogy szeretett fiuk épségben visszatérjen a háborúból, vagy hasonló áldásban részesíti őket.¹⁸ Az, hogy Fátimát abban az időben nehéz volt megközelíteni, mivel nem vezetett oda kövesút vagy vasútvonal, jelzi az oda látogatók eltökéltségét.

A jelenések után egy évvel a nagy háború véget ért, s a portugál csapatok hazatértek. Sokan úgy interpretálták ezt, mint a Szent Szűz ígéretének beteljesülését, aki kegyes volt azok iránt, akik békéért imádkoztak és segítségét kérték.¹⁹ A háború, a republikánus vezető réteg reményeivel ellentétben, nem egyesítette az országot, s nem gyengítette a „reakció erőit”. Ellenkezőleg, tovább mélyítette a politikai és társadalmi szakadékot Portugálián belül. Amikor az új erős embert, Sidonio Paist, aki népszerű volt a katolikuskörökben, s aki az államot és egyházat szétválasztó törvény módosításába kezdett, 1918 decemberében meggyilkolta egy baloldali radikális, mélyült és állandósult a politikai instabilitás, ami egészen a Salazar-féle diktatúra megteremtéséig tartott.

A gyermekek sorsa és a kultusz kezdetei

Az 1920-as évek politikai és társadalmi válsága közepette a Fátimai Miasszonyunk kultusza virágzott.²⁰ Már 1918 nyarán egy asszony azt állította, hogy betegségéből csodálatos módon meggyógyult, miután végigdörzsölte magát a jelenés helyszínének, a Cova da Iria (egy szinte teljesen lakatlan legelőterület Szt. Irene völgyében) földjével, mivel nem volt ott víz. Akkoriban ezek szenvedtek az influenzajárványtól, sokan a jelenés helyére gyűltek csodás

¹⁷ A Portugália szerte széles körben használt fekete fejfedőről, a „barrete preto”-ról lásd: „Pescador da Figueira da Foz”. In: Boletim de etnografia. Museu Etnológico. Lisboa, 1920. 23.

¹⁸ Bennett: *When the Sun*, 169.

¹⁹ Köztük sok portugál katona, aki harcolt a háborúban. Példákat közül: Carvalho, José de: *História das aparições de Fátima. Portugal e o Mundo da sua época (1917–2017)*. Porto, 2017. 45–49.

²⁰ Vö. Bennett: *When the Sun*, 167–168.

gyógyulásban reménykedve, ami tovább népszerűsítette a formálódó kultuszt. 1919-ben emelték az első kis kápolnát (*Capelinha*) a jelenés helyszínén, s tovább folyt a zarándokok özönlése. Ebben az évben a fátimai dráma új fordulatot vett, amikor a három gyermek közül kettő meghalt influenzában: Jacinta de Jesus Marto (1910[1]. március 11. – 1920. február 20.) és testvére, Francisco de Jesus Marto (1908. június 11. – 1919. április 4.).²¹ A túlélő látnok, Lucia dos Santos (1907–2005) azt állította, a Szent Szűz előre jelezte kettejük korai halálát azzal, hogy ők „hamarosán vele lesznek” a mennyben. 2017-ben Ferenc pápa szentté avatta őket. A szentté avatási procedúra még 1946-ban kezdődött, ami a kultusz új korszakát jelezte, amelyben a Vatikánnak, ahogy azt később látni fogjuk, már több szerep jutott.

A kultusz kezdete megmutatta a vidéki, katolikus Portugália masszív erejét egy komplex háromoldalú konfliktusban, mely a három gyermek, azok helyi támogatói és a helyi szkeptikusok, illetve a republikánus kormányzat és a szekularizációt propagáló aktivisták között húzódott. A katolikus tradicionalista milliók a hagyományos hitet veszélyeztető szekularizációval szemben hasonló reakcióját láthatjuk az 1848–1849-es forradalmak kontextusában a lourdes-i Miasszonyunk kultusz (1858) vagy a IX. Pius pápa által kihirdetett szeplőtelen fogantatás dogma (1854) esetében is.²² A lourdes-i események ismertek voltak a gyermekek, legalábbis a legidősebb, Lucia előtt, azok inspirálhatták őket.²³ A háború és a portugál háborús áldozatok miatti aggodalom csak erősítette a válság és szorongatottság amúgy is létező érzését. Bennett amellett érvel, hogy a nacionalizmus, az az eszme, hogy Portugália és patrónája, Mária között különlegesen szoros kötelék áll fenn, a kultusz követői közül sokak számára jelentett erős ösztönző tényezőt.²⁴

1920 májusában emelték a „Fátimai Miasszonyunk” első szobrát, nem volt egy méternél magasabb, s a kultusz helyi ápolói által emelt kis kápolnában helyezték el. Lucia leírása alapján mintázták, aki a jelenést vizsgáló papokkal folytatott beszélgetései alkalmával festette le Máriát. Egy évvel később egy bomba megsemmisítette a kápolnát, de a szobor sértetlen maradt, azt átmenetileg egy magánháza menekítették. A kultusz követői számára ez újabb jele volt annak, hogy a szobor isteni védelmet élvez. A látnokok már távol voltak, de a kultusznak a szobor formájában immáron volt egy imádásra teremt kultikus tárgya, amit fel lehetett keresni a jelenések helyszínén.

A kultusz korai szakaszában a katolikus egyház nem játszott lényeges szerepet a jelenés körüli konfliktusokban. Miközben egyes papok részt vettek az 1917-es jelenések értelmezése körüli vitákban, a katolikus egyház még nem formált világos véleményt azokkal kapcsolatban, sőt inkább megosztott volt. Ez az 1920-as években változott, amikor az egyház egyre inkább a dráma főszereplőjévé vált, miközben a gyermekek eltűntek a színről.

Lucia anyja nem hitt leányának a jelenések hírére hallva, sőt bántalmazta is Luciát, ami a lány történetét mások számára még hihetőbbé tette, egyben megerősítette a leány saját értelmezését, amely szerint a hívőknek szenvedniük kell, ha igazán az isteni üzenetnek kíván-

²¹ A járvány mortalitási mutatókra gyakorolt hatásáról a Covid-19 járványt megelőzően jelent meg legutóbb tanulmány. Nunes, B. – Silva, S. – Rodrigues, A. – Roquette, R. – Batista, I. – Rebelo-de-Andrade, H.: *The 1918–1919 Influenza Pandemic in Portugal: A Regional Analysis of Death Impact*. *American Journal of Epidemiology*, vol. 187. (2018) No. 12. 2541–2549. doi: 10.1093/aje/kwy164. PMID: 30099487; PMCID: PMC7314274. Francisco a járvány harmadik hullámában (1919. március–szeptember) veszítette életét, amikor a járvány a legerősebben sújtotta a nyugati területeket, míg húga, aki kórházban hunyt el, a negyedik hullám áldozata lett.

²² Harris, Ruth: *Lourdes: Body and spirit in the secular age*. London, 2008.

²³ Bennett: *When the Sun*, 127., 139.

²⁴ Bennett: *When the Sun*, 198.

ják átadni magukat: nem lehetséges reveláció szenvedés és penitencia nélkül. A dráma, amelyben nemcsak családok és helyi közösségek, hanem az egyház különböző képviselői, ahogy helyi és országos hatóságok is részt vettek – az utóbbiak jobbára ellenséges szellemben –, folytatódott az 1920-as évek folyamán. 1921-ben Lucia elhagyta a vidéket, kétszáz kilométerre Fátimától, Portoban tanult. 1925-ben Spanyolországban belépett a karmelita rendbe, s csak 1948-ban tért vissza szülőhazájába, amikor a coimbra-i karmelita kolostorba költözött, ahol azután élete hátra lévő részét töltötte. 2017-ben Ferenc pápa az 2008-as kanonizációs folyamat kezdetét követően Luciát „Isten Szolgájává” emelte. Lucia nővér, ahogy hívták, volt a jelenések fő interpretátora. Ő volt az egyetlen, aki azt állíthatta magáról, hogy beszélt az Istenanyával, miközben a másik két gyermek csak látta, de nem hallotta őt. Lucia különböző időpontokban papírra vetette és nyilvánosságra hozta visszaemlékezéseit. Mindenekelőtt ő volt birtokában a híres „három titok”-nak, melyeket Mária bízott rá a jelenések közben, s melyek hatalmas hatást gyakoroltak a kultuszra.²⁵ A belga teológus, Edouard Dhanis egyenesen megkülönbözteti „Fátima I” néven az egyház által kivizsgált 1917-es jelenéseket és Lucia nővérek az 1930-as évektől kezdve ismert visszaemlékezéseit és a „titkokat” „Fátima II”-ként, amikor is Lucia nővér kijelentette, hogy a Szent Szűzet aggasztotta az orosz forradalom és a kommunizmus terjedése, és megjósolta a második világháborút mint a modern világban és a katolikusok között is hiányzó hit miatti újabb isteni „büntetést”.²⁶ Később a titkokat úgy is értelmezték, mint a II. János Pál elleni sikertelen merényletre vagy – ahogy a kultusz más hívei gondolják – a korai halálára vonatkozó próféciát.²⁷ A revolvergolyót, ami eltalálta Wojtyła pápát, később köszönetnyilvánításként beépítették a fátimai Mária szobor koronájába.

A katolikus egyház, a pápák és a kultusz

A kultusz megszilárdulásában az 1920-as évektől kezdve döntő fontosságú tényező volt a katolikus egyház részvétele, ahogy a Salazar-féle, katolikus nacionalizmuson nyugvó *Estado Novo* (1933–1974) kormányzata is a következő évtizedekben.

1920-tól kezdve a kultusz egyik fő protagonistájává Dom Jose Alves Correia da Silva, Leria püspöke (1872–1957) vált. Kinevezése előtt a republikánus kormányzat Da Silvát bíróság elé állította, bebörtönözte és számúzta. A jelenések püspöki egyházmegyéjéhez tartozó helyszínén tett első látogatása alkalmával, 1921 szeptemberében megvásárolta a környező területet azzal a céllal, hogy bazilikát és kórházat építtet ott. A csodálatos gyógyulások folytatódtak, most már a püspök rendeletére a helyszínen ásott kútból nyert víznek köszönhetően. Így a földdel való gyógyítás praxisát felválthatta egy a lourdes-i modellhez közelebb álló gyakorlat, ahol a barlangban előtörő forrás vizének jut központi szimbolikus jelentés: a megtisztulás útján elérhető gyógyulást jelképezi.

1922-ben Da Silva püspök növelte a kultusz publicitását, egyúttal erősítette afelett az egyházi ellenőrzést: létrehozta a *Voz da Fátima (Fátima Hangja)* című kiadványt.²⁸ Havonta jelent meg minden hónap 13-án, a jelenések napjára időzítve. A jelenések és az azokkal

²⁵ Maunder, Chris: *Our Lady of the Nations. Apparitions of Mary in 20th-Century Catholic Europe*, Oxford, 2016. 33–34.

²⁶ Barreto, José: *Edouard Dhanis, Fátima e a II Guerra Mundial*. Brotéria: Crisfianismo e cultura, vol. 156. (2003) No. 1. 13–22.

²⁷ Egy példát lásd <https://crc-internet.org/our-doctrine/catholic-counter-reformation/murder-john-paul-i.html>. (letöltés: 2022. okt. 31.)

²⁸ A *Voz da Fátima* napjainkban is megjelenik, 2022-ben ünnepli fennállásának századik évfordulóját. <https://www.fatima.pt/pt/pages/voz-da-fatima>. (letöltés: 2022. okt. 31.)

kapcsolatban álló dolgok egyház által szentesített narratíváját közvetítette, például a jelenések ötödik évfordulója alkalmából.²⁹ A jelenések helyszínén történt eseményekről számolt be, a három gyermekkel kapcsolatos híreket közölte, de megjelentek abban közlemények a lourdes-i jelenések történetéről vagy a Mária liturgiáról és hasonló témákról, például Pio atyáról, az olasz szerzetesről, aki a kezén látható stigmáról volt ismert.³⁰ Da Silva püspök gyakran tett közzé hirdetményeket vagy reflexiókat a *Vozban*. A lap második számában (1922 novemberében) sorozat kezdődött *Las curas de Fátima* címmel, mely havonta közölt cikkeket orvosi esetekről a betegek fényképével, orvosi igazolásokkal, valamint más információkat olyan emberekről, akik azt állították, hogy a Fátimai Miasszonyunk segítségével gyógyultak meg.³¹ További hivatalos publikációk követték, az egyház jóváhagyásával. A helyszínen pedig 1928-ban megkezdődött a bazilika és a környező monumentális oszlopcsor építése, mely 1954-ben fejeződött be.

S ami a legfontosabb volt: Da Silva püspök hivatalos vizsgálatot rendelt el az 1917-es események ügyében, ami 1930-ban pozitív eredménnyel zárult, s megerősítette, hogy csoda történt. Ezt követően országsszerte számos kápolnát emeltek a Fátimai Miasszonyunk tiszteletére. Jó példa erre a lisszaboni *Nossa Senhora de Fátima* templom, melynek építését 1930-tól tervezték, 1933-ban meg is kezdődött, majd a felszentelésre 1938-ban került sor.³²

1935. október 13-án, tizennyolc évvel az utolsó jelenés és a „napcsoda” után a *Voz da Fátima* (ekkoriban már több, mint 300 000 példányt adtak el belőle) beszámolt Jacinta Marto újratemetéséről. A három látnok legfiatalabbikát eredetileg Ouremben, a szomszédos városban temették el 1920-ban. Most testét exhumálták, s azt, a szentek testéhez hasonlóan, a koporsó felnyitása után „teljesen romlatlan” állapotban találták. Körmenet hozta át tetemét Fátimába, s újra elhantolták a helyi temetőben. A zarándokok könnyebben felkereshették ezután a *Capelinhát* és az annak közelében lévő sírját. 1951-ben azután Jacinta és testvére, Francisco tetemét a bazilika belsejében helyezték nyugalomra, növelve a hely vallási jelentőségét.

Miközben a kultusz népszerű zarándoklat formájában megszilárdult, 1926-tól alapvetően megváltozott a politikai környezet. A jelenések tizedik évfordulóján ezrek keresték fel a helyszínt, imádkoztak a kis kápolna és a szobor előtt, lelkészek szolgáltatták ki az úrvacsorát a hívők tömegei számára.³³

A szekularizált köztársaság és különböző jobboldali összeesküvések után a közgazdász professzor, katolikus politikus Antonio Oliveira da Salazar meghirdette az *Estado Novot*. Bár Salazar viszonya a katolikus egyházzal távolról sem volt komplikációktól mentes – ragaszkodott ahhoz, hogy az egyház ne avatkozzon politikai ügyekbe, és „nyilvánosan távol tartotta magát a Fátima-kultusztól” –, a légkör sokkal kedvezőbbé vált a katolikus aktivitás számára, mint a megelőző kormányzat idején, amely egy katolikus erődítményen belül kísérelte meg

²⁹ *5 anos depois. Voz de Fátima*, 13 November 1922. VF0080_1922-11-13.pdf (fatima.pt). (letöltés: 2022. okt. 31.)

³⁰ A Pio atya kultusza és az olasz fasizmus közötti komplex viszonyról lásd: Luzzatto, Sergio: *Padre Pio. Miracoli e politica nell'Italia del Novecento*. Torino, 2007.

³¹ Lásd például: *Voz de Fátima*, 13 January 1923. VF0080_1923-01-13.pdf (fatima.pt). (letöltés: 2022. okt. 31.)

³² <https://www.visitportugal.com/pt-pt/content/igreja-de-nossa-senhora-de-fatima-lisboa>. Lásd még: <https://www.fatima.pt/en/locations/paroquia-nossa-senhora-fatima-lisboa-29937>.

³³ Egy fénykép tanúskodik erről: *Ilustração*. In: *Fátima 1917–2017. 100 anos de História*. Lisboa, 2017. 94.

bevezetni a francia típusú világiasságot.³⁴ Salazar, aki meghirdette, hogy újjáépíti a portugál nemzetet, a katolicizmus jelentését a következőképp határozta meg: „Portugália a katolikus egyház árnyékában született, az kezdettől a nemzeti lélek formáló eleme, és a portugál nép karakterének meghatározó szimbóluma.”³⁵ Az 1926-ban tartott portugál püspökkari konferencia meghirdette, hogy az egyháznak a „haza vallásos újjáépítésén” kell dolgoznia, s legyőzni azokat a problémákat, melyeket az első köztársaság idején „a felsőbb osztályok vallástalansága és a néptömegek kereszténységtől való elfordulása” idézett elő.³⁶ Más országokhoz hasonlóan ezt a feladatot elsősorban a Katolikus Akció (*Acção Católica Portuguesa*), a XI. Pius pápa (1922–1939) által erősen támogatott s a helyi püspökök szigorú ellenőrzése alatt álló apolitikus tömegmozgalom vállalta magára.³⁷ A katolikus tömegek mobilizálása és szervezése nyomán a katolikus csoportok és növekvő számú lelkészek számára a felvirágzás időszaka köszöntött be, amely majd egészen az 1960-as évekig tartott. A katolikusok már 1917-ben szerveződni kezdtek a politikai térben is, amikor megalapították a *Centro Católico Portugues* szervezetet, amelyben mind Salazar, mind pedig Cerejeira, a későbbi lisszaboni érsek aktívan részt vett.³⁸

A Fátima-kultuszt igen hamar határozottan s egyre növekvő mértékben támogatta a Vatikán is, igyekezve nagyobb ellenőrző befolyást szerezni az egyre népszerűbb mozgalom felett. XI. Pius már 1929-ben megáldotta a Fátimai Szűz szobrát, amely a római Portugál Kollegium új kápolnája részére készült. Akkoriban azonban a Vatikán Fátimát még leginkább portugál nemzeti szimbólumként kezelte. Amikor XII. Pius 1942. október 31-én felajánlotta a világot Mária Szepplőtelen Szívének, a *Radio Vaticanon* keresztül portugál nyelven üzenetet küldött, ami erős támogatást jelentett a Salazar rezsim számára, amely semleges maradt a háborúban. 1946-ban XII. Pius pápai legátust menesztett Fátimába, aki megkoronázta a szobrot, szent tárgyként növelve azzal jelentőségét s demonstrálva Róma teljes támogatását. Ugyanabban az évben egy Fátimai Miasszonyunk „zarándok szobor” kapott áldást, melynek hivatása az volt, hogy a világ különböző részeire vigye el Fátima üzenetét.

A hidegháború idején tovább erősödött a pápai támogatás, de alkalomadtán az üzenet átalakult: a kommunizmusellenesség helyett a béke került a középpontba. 1956-ban Roncalli kardinális, két évvel azelőtt, hogy majd XXIII. Pál néven pápává választják, meglátogatta Fátimát a Miasszonyunk szobor zarándoklata kezdetének tizedik évfordulója alkalmával.³⁹ Tizenegy évvel később, a jelenések ötvenedik évfordulója alkalmával VI. Pál az első oda látogató pápaként misét celebrált Fátimában. S ez volt azon ritka alkalmak egyike, amikor Lucia nővér visszatért ide. A II. Vatikáni Zsinat és a Kelet–Nyugat közötti enyhülés időszakában VI. Pál szelídített XII. Pius korai hidegháborús kommunistaellenes retorikáján, ahelyett némileg más üzenetet hangsúlyozott a „Béke Királynőjéről” szólva. Az 1960-as évek közepére a látogatók száma évenként már meghaladta az egymilliót, és köztük hírességek is érkeztek, mint például Sofia Loren és a férje, Carlo Ponti. Ekkoriban kezdődött Portugália lassú

³⁴ Gallagher, Tom: *Salazar. The Dictator Who Refused To Die*. London, 2020. 65.

³⁵ Idézi: Bennett: *When the Sun*, 165.

³⁶ Idézi: Dix: *Ein Katholizismus*, 167.

³⁷ Áttekintésként lásd: Große-Kracht, Klaus: *Die Stunde der Laien?: Katholische Aktion in Deutschland im europäischen Kontext 1920–1960*. Paderborn, 2016. Portugáliáról lásd: Brandão, Pedro Ramos: *Vatican Policies and the “New State” in Portugal (1940–1955)*. History Research, vol. 6. (2018) No. 1. 28–32. doi: 10.11648/j.history.20180601.14.

³⁸ Brandão, Pedro Ramos: *A Igreja Católica e o „Estado Novo” em Moçambique 1960/1974*. Lisboa, 2004. 48.

³⁹ Vö. <https://www.newsmuseum.pt/pt/fatima/fatima-altar-do-mundo>. (letöltés: 2022. okt. 31.)

nyitása a tömegturizmus felé.⁴⁰ Amikor a Salazar rezsim megbukott 1974-ben a Szeffük Forradalma következtében, a béke meglehetősen depolitizált üzenete segítette távol tartani a szentélyt és a Fátimai Miasszonyunk kultuszát a politikai konfliktusoktól, bár erősíthette az azon kísérletekkel szembeni ellenállást, melyek Portugáliát kommunista vagy marxista kormányzattá kívánták volna alakítani, de a forradalom utáni években gyorsan kudarcot vallottak.

Amikor 1978-ban II. János Pált pápává választották, ő újra erősítette a katolicizmus kommunistaellenes hangvételét. De a Fátima iránti elkötelezettsége szempontjából sokkal fontosabb volt egy személyes elem. A lengyel pápa számára a „harmadik titok” prófécijája, melyben az Istenanya a látnoknak azt mondta, hogy egy pápát meggyilkolnak, személyes jelentőséggel bírt. 1981. május 13-án, épp az első fátimai jelenés hatvanegyedik évfordulóján a Szent Péter téren rálóttek. Felgyógyulása után a pápa Portugáliába utazott, hogy köszönetet mondjon a Fátimai Miasszonyunknak csodálatos megmeneküléséért.⁴¹ A második pápalátogatás az első bazilika felszentelése (1954) után három évtizeddel történt. Azóta számos új kápolna, szobor és épület (2007-ben új bazilika) gazdagította az épületkomplexumot. A bulikolikus mező helyén, ahol birkák legeltek 1917-ben, város született zárandokszállók és fürdők, ajándékboltok százaival és sok más turista látványossággal, melyek évente több millió látogató elhelyezését és kényelmét szolgálják.⁴² A tetőpontot 2017 jelentette, amikor Ferenc pápa látogatott Fátimába a jelenések századik évfordulója alkalmával, s csaknem tízmillió zárandok fordult meg ott. Ha az 1920-as években Leiria püspöke irányította a kultuszt, 1945 után a Vatikán erősítette folyamatosan a Fátimai Miasszonyunk kultuszának jelentőségét, annak tovább élő helyi, regionális és nemzeti jelentéseihez hozzáadva egy nemzetek feletti jelentésréteget.

A Vatikán, a portugál kolonializmus és a Fátimai Miasszonyunk

Az 1917 és az 1930-as évek közötti két évtizedben a kultusz nagyon fontossá vált sok portugál katolikus helyi, regionális és nemzeti önértelmezésében. Már 1923-ban diadalmasan tudósított a *Voz da Fátima* arról, hogy május 13-án az 1917. évi jelenések által elindítva és azokhoz kapcsolódva az ország minden tartományában „nemzeti zárandoklat” mozgalom zajlott.⁴³ A püspök és katolikus politikusok erőteljes támogatása és a kultusz rendíthetetlen népszerűsége tovább növelte nemzeti jelentőségét.

Hamarosan a portugál gyarmatok és a világszerte megtalálható portugál diaszpóra számára is egyre fontosabbá vált a kultusz. Miután 1929-ben, ahogy azt már említettük, a kultusz megérkezett a római Portugál Kollégiumba, katolikus misszionáriusok vitték azt magukkal az afrikai portugál gyarmatokra. Már két évvel korábban, 1927-ben a portugál kormány támogatásával megnyitották az első *Fátimai Miasszonyunk Missziót* az angolai

⁴⁰ 1955–1956 során 220 000 látogató érkezett az országba, ez 1969–1970-re 1,2 millióra nőtt. Garcia, Fernando Almeida: *A comparative study of the evolution of tourism policy in Spain and Portugal*. Tourism Management Perspectives, vol. 11. (2014) 34–50., 6. táblázat.

⁴¹ <https://www.stjohnpaul.org/fatima/>. Lásd még: <https://udayton.edu/imri/mary/p/pope-john-paul-ii-and-fatima.php>. (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁴² Lopes, Gonçalo Maria Bacelar De Oliveira: *Key players of tourism in western religious sites: the example of Fátima*. Master Project, Management Studies, NOVA Business School, Lisbon, 2020.

⁴³ *A peregrinação nacional*. *Voz da Fátima*, 13 June 1923. VF0009_1923-06-13.pdf (fatima.pt.) 1926 júniusában a lap címlapján hirdette: “A GRANDE PEREGRINAÇÃO NACIONAL DE MAIO”, ahol Fátima jelentette „a szívek mágneses pólusát”. VF0045_1926-06-13.pdf (fatima.pt). (letöltés: 2022. okt. 31.)

Gandában, a Svájcból és az USA-ból érkező két protestáns misszó keltette „denacionalizálási” veszély elleni védekezés jegyében.⁴⁴

1929-ben Portugália kínai gyarmatán, Makaón (Macau) felszenteltek egy a *Fátimai Miasszonyunk*nak felajánlott templomot, ahol később egy meghatározott ünnepnapon a Szent Szűz szobrával körmenetet tartottak a templom körül.⁴⁵ 1936-ban a *Voz da Fátima* arról számolt be, hogy Angola Moxico tartományában is működik egy Fátimai Miasszonyunk misszió.⁴⁶ Angolában, ahol napjainkban a lakosság nem egészen fele a katolikus egyház híve, az egyház már a 15. század végén megjelent.⁴⁷ 1910 és 1933 között, a köztársaság időszakában sok angolai missziót bezártak, majd az *Estado Novo* időszakában újranyitottak. 1933-ban Mozambik Mazucane városában a muchopei bencés misszió a Fátimai Miasszonyunknak ajánlott iskolát létesített.⁴⁸ Ezek azonban még mindig egyedi, helyi kezdeményezések voltak.

A döntő mozzanat, amely majd a kultusz általánosabb terjedését elősegítette a gyarmatokon, az új konkordátum megkötése volt Portugália és a Vatikán között a XII. Pius által követett konkordátum-politika jegyében 1940 májusában, valamint a *Saeculo Exeunte Octavo* pápai enciklika kibocsátása egy hónappal később.⁴⁹ Érdekes, hogy a világháború atmoszférája nem játszott szerepet. Miközben a konkordátum demonstrálta, hogy Salazar nem hajlandó az egyháznak nagyobb befolyást biztosítani azokon a területeken, ahol a köztársaság a 19. századtól kezdve az ellenőrzést magához ragadta – polgári házasság, polgári válás, a püspökök kinevezése (akiket a Vatikán jelölt, de a kormány hagyta azt jóvá), a vallásoktatás az iskolákban fakultatív maradt –, az egyház szerepe általában véve és szimbolikusan (például az állami ceremóniákon való szerepvállalás tekintetében), de elsősorban a gyarmatokon erősödött. Brandão ezt a portugál egyház és állam viszonya új szakaszának kezdeteként értékeli, az elválasztás (1910–1933) helyett az együttműködés (1933–1960-as évek közepe) időszaka következett.⁵⁰

A Vatikán teljes mellszélességgel támogatta az *Estado Novo* kormányzatát és a portugál kolonializmust, a portugál kormány pedig teljes cselekvési szabadságot biztosított a katolikus szervezeteknek és intézményeknek a gyarmatokon, ami csúcspontját az *Acordo Missionario* egyezmény aláírásával (1940) érte el.⁵¹ XII. Pius a már említett *Saeculo Exeunte*

⁴⁴ *Missão de N. Senhora de Fátima em Africa*. *Voz da Fátima*, 13 October 1930, VF0097_1930-10-13.pdf (fatima.pt). A Ndundében (Ganda) felállított misszó napjainkban is működik. Missao - Portal da Ganda (siteganda.azurewebsites.net). A „Congregation of the Holy Spirit” nevű kongregációt 1703-ban alapították Franciaországban, s nagyon aktív volt a francia, elsősorban az afrikai francia gyarmatokon. CATHOLIC ENCYCLOPEDIA: Religious Congregations of the Holy Ghost (newadvent.org). (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁴⁵ Pan, Hanting: *The immigration of key cultural icons*. Key cultural texts in translation, vol. 140. (2018) 190. Lásd még: Couto, Ubalino: *Catholic processions in Macau*. Rituals and Traditional Events in the Modern World, 2014. 100–110.

⁴⁶ <https://www.fatima.pt/en/locations/missao-nossa-senhora-fatima->. (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁴⁷ Az új konkordátum aláírása után, 1940-ben a katolikus egyház megkapta az alapfokú oktatás feletti ellenőrzést. <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/angola-catholic-church>. (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁴⁸ Em Moçambique – Inauguração da nova escola de Nossa Senhora de Fátima, de mazucane, sucursal da Missão de S. Benedito dos Muchopes. *Voz da Fátima*, 13. November 1936, 3

⁴⁹ A konkordátum szövegének angol nyelvű fordítását lásd <https://www.concordatwatch.eu/topic-38751.834>. Az enciklika szövegét lásd: https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_13061940_saeculo-exeunte-octavo.html. (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁵⁰ Brandão: *A Igreja Católica e o „Estado Novo” em Moçambique*, 44.

⁵¹ Da Cruz, Manuel Braga: *As Negociações Da Concordata e Do Acordo Missionário de 1940*. *Análise Social*, vol. 32. (1997) No. 143/144. 815–845. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/41011290>. (letöltés: 2022.

Octavo enciklikájában méltatta a portugál gyarmatbirodalmat és eredményeit.⁵² A következőképpen fogalmazott: „És valóban, a katolikus hit, amely eredetétől kezdve táplálta Portugália nemzetét, volt a fő erő, amely a hazát dicsőségének csúcsára emelte, kiterjesztve mind a vallás, mind pedig a birodalom határait. Az Egyház feldíszítette Portugáliát a kultúra minden ékességével, és méltóvá tette misszióinak szent törekvéseire. [...] És most, amikor nem egy európai nemzet elveszett az Egyház számára ezen balszerencsés idők változásainak következtében, azt látjuk, hogy népetek és spanyol testvéreitek utat nyitnak és fáradoznak az Egyházért Afrika, Ázsia és Amerika tágas földjein. Ott verbuválnak az Egyház számára számos követőt, hogy pótolják azokat, akik szerencsétlenül elhagyták ölelését. Egyházmegyék, egyházközségek, felszentelt szemináriumok, kolostorok, kórházak és árvaházak emelkednek csaknem mindenhol ezen a helyeken, hogy bizonyítsák a Katolikus Egyház életerejét és örök értékeit.” Majd így folytatta: „...Isten készítheti mind Portugália, mind az uralmának alávetett nemzetek egyéneit, hogy papok vagy segítők vagy apácák vagy katekéta-lelkipásztorok legyenek, s a misszionárius munkának szenteljék magukat. [...] S akik meghívtak a kontemplatív élet szent rendjeibe, imádkozzanak e speciális cél sikeréért, s a hívők, amikor elmondják a rózsafüzért, amit oly annyira ajánlott a Fátimai Áldott Szűz, hozzá a könyörögjenek, hogy járjon közben ezen isteni küldetés érdekében, hogy a missziók virágozzanak.” Pápai támogatással a kultusz 1940 és 1950 között gyorsan terjedt a portugál gyarmatbirodalomban, s az *Ultramar*, azaz a gyarmatbirodalom valamennyi európai, afrikai és ázsiai területének imaginárius közössége portugál nemzeti jellegét volt hivatott hangsúlyozni.

Ezt a folyamatot jól példázza Mozambik Maputo tartományában Namaachában a jelenések huszonötödik évfordulója alkalmából 1942-ben emelt *Nossa Senhora de Fatima* templom.⁵³

Az épületet két évvel később szentelte fel Cerejeira kardinális, Lisszabon patriarchája. A templom építészeti stílusa hangsúlyozta a portugál nemzeti jelleget. Az úgynevezett *estilo manuelino* késő gótikus, kora reneszánsz portugál stílusában épült, mely a 16. századra nyúlt vissza, de egészen a 19. századig elterjedt volt. A portugál gyarmatosítás folyamatosságát szimbolizálta a tengerentúli terjeszkedés kezdetétől egészen a 20. századig, valamint az „anyaország” és a gyarmatok egységét. Ilyen stílusú épületek ismertek a korábbi gyarmatbirodalom minden pontján: Portugáliával kezdve az Azori-szigeteken, a Zöld-foki szigeteken, Angolában és Mozambikban, Indiában (Goa tartományban) és Ománban, sőt még Irán partjainál (Hormuzi-szoros) is.⁵⁴ A portugál stílusú épületek az *Ultramar* ideológiát hirdették, amely szerint Portugália és valamennyi tengerentúli birtoka Afrikában és Ázsiában az „egy és oszthatatlan Portugália” részét alkotja.⁵⁵

máj. 19.) Lásd még: Brandão: *A Igreja Católica e o „Estado Novo” em Moçambique*, 57. Brandão azt is megemlíti, hogy a missziókat az 1911-ben született Szeperációs Törvény után is szubvencionálta az állam, láthatólag a gyarmati kormányzat számára alapvető fontosságúaknak tekintették azokat. Uo. 45.

⁵² https://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_13061940_saeculo-exeunte-octavo.html. (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁵³ <https://www.fatima.pt/pt/locations/santuاريو-n-s-fatima-namaacha>. A Namaachát célba vevő zárandoklatokról 2016-ban született egy disszertáció az Escola Superior de Hotelaria e Turismo do Estoril intézmény keretein belül. Neves, Joana Ernesto: *Turismo religioso: perfil do visitante da vila de Namaacha*. PhD Diss., 2016. <https://comum.rcaap.pt/handle/10400.26/18265>. (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁵⁴ A listát lásd https://pt.wikipedia.org/wiki/Estilo_manuelino#Obras_principais. (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁵⁵ Brandão, Pedro Ramos: *The Catholic Church and Portugal in Africa*. Budapest International Research and Critics Institutes, 2019. 222–227., itt 222.

Forrás: <https://www.indico-lam.com/2021/04/22/santuاريو-de-nossa-senhora-de-fatima/>
(letöltés: 2022. okt. 31.)

A háború után egy új Fátimai Miasszonyunk szobrot emeltek, több másolattal, hogy tovább terjesszék a kultuszt.⁵⁶ Lucia nővér ezt a szobrot jobban kedvelte, mint az elsőt, mivel úgy látta, jobban hasonlít a szent asszonyhoz, akit az égen látott. Azt javasolta Da Silva püspöknek, hogy tegyék ezt a második szobrot „zarándok szobor”-rá. XII. Pius különleges támogatásban részesítette ezt a második szobrot, megkoronázta, s a „Fátimai Miasszonyunk Nemzetközi Zarándok Szűz Szobor”-rá (*International Pilgrim Virgin Statue of Our Lady of Fátima*) nyilvánította.⁵⁷

1948 nyarán a szobor elhagyta Lisszabon kikötőjét, s Afrikába szállították, főként, de nem kizárólag a portugál gyarmatokra. Először São Tomé e Príncipe szigeteiről Angolába, majd Mozambikba, onnan pedig különböző dél- és kelet-afrikai gyarmatokra, végül Kairóba.⁵⁸ A szobor megjelenése sok helyütt Fátimai Miasszonyunknak ajánlott templomok és kápolnák emelését ösztönözte a következő évtizedekben. Amikor a szobor az angolai Benguelába

⁵⁶ A második szobor alkotója a szobrász José Ferreira Thedim (1892–1971) volt, aki Portugália északi részének egyik falujából származott. https://www.defatima.com/en/smartblog/5_the-sculpture-of-our-lady-rosary-of-fatima.html. (letöltés: 2022. okt. 31.) Lásd még: Morgan, David: *Aura and the Inversion of Marian Pilgrimage: Fatima and Her Statues. Moved by Mary*. In: Hermkens, Anna-Karina – Jansen, Willy – Notermans, Catrien (eds.): *The Power of Pilgrimage in the Modern World. Archives de sciences sociales des religions*, vol. 152. (2010) No. 4. 71–242. Spanyolországra lásd *Nossa Senhora de Fátima em Espanha*. *Voz da Fátima*, 13 March 1929. VF0078_1929-03-13.pdf (fatima.pt). (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁵⁷ Hogy ez azután hogyan vált a turizmust előmozdító eszközzé, lásd: Heitor, João Miguel Caldeira: *A Imagem Peregrina De Nossa Senhora De Fátima: Uma Marca Na promoção Do Turismo Religioso De Fátima?* PhD Diss. Universidade de Lisboa, 2019.

⁵⁸ <https://www.jornaldeangola.ao/ao/noticias/detalhes.php?id=390290>. (letöltés: 2022. okt. 31.)

érkezett 1948 júliusában, a tartomány kormányzója, Mario da Costa Ribeiro Zanatti (1898–1970) és Dom Manuel Junqueira lelkész templomállítási fogadalmat tett a Szent Szűz tiszteletére. Húsz évbe telt, mire a katedrális megnyitotta kapuit.⁵⁹

További kutatásokat igényel annak vizsgálata, hogyan reagált a gyarmatok portugál diaszporája s maguk a gyarmatosított népek a Fátima-kultusz „átültetésére”. Jelenlegi tudásunk szerint a gyarmatosító eltek, katonatisztek, lelkészek, misszionáriusok voltak azok, akik éltették a kultuszt a Szűz tiszteletére emelt templomokkal, kápolnákkal és iskolákkal. Ehhez később képek és szobrok is csatlakoztak. De Namaacha jól példázza, hogy a gyarmatosító elit által teremtett hagyományt ott teljes mértékben magáévá tette a helyi, korábban gyarmatosított lakosság. Napjainkig Mozambikban minden évben ezrek ünneplik körmenettel a Fátimai Miasszonyunk szobrát.⁶⁰

A templomépítéset portugál stílusa végül nem akadályozta, hogy a kultusz nem portugál kultúrába is beépüljön. Ez annak is köszönhető, hogy a Vatikán 1945 után még inkább törekedett afrikai születésű papok és püspökök kinevezésére, ami a második vatikáni zsinat után még tovább erősödött. Ez növekvő feszültséghez vezetett a portugál kolonialista rezsimmel.⁶¹ Az *Estado Novo* kormányzatának azon óhaja, hogy a gyarmatokon inkább portugáliai misszionáriusokat és a „misszionárius tevékenység nemzetiesítését” részesítsék előnyben, Pedro Ramos Brandão értékelése szerint „a katolikus egyházzal való surlódás állandó forrását” képezte.⁶² A kultusz nemzetközivé válásának trendjét megfigyelhetjük a kultusz és a portugál emigráció története közötti szoros kapcsolat vizsgálatán keresztül is.

A migráció és a kultusz nemzetközivé válása

A portugáliai emigráció története a 15. századba nyúlik vissza, s a 19. század közepétől gyorsult fel, amikor a portugál népesség jelentős része (több mint 10%) kivándorolt Brazíliaba vagy Észak-Amerikába. A 20. század folyamán, főként 1950 után több mint egy millió lakos költözött Franciaországba, Nyugat-Németországba, Svájcba, de az USA-ba és Ausztráliába is. Bár a kormányzat támogatta, sokkal kevésbé népszerű volt a korábbi afrikai gyarmatokra való kivándorlás, melyeket Portugália egy hosszú háború (1961–1974) után elveszített, összesen néhány ezer ember költözött oda.

Ezzel szemben csak 1980 körül indult meg számottevő bevándorlás Portugáliába, főként a korábbi gyarmatokról (beleértve Brazíliát), vegyesen fehér „telepesek” vagy visszatérő egykori emigránsok, illetve afrikai származásúak részéről.⁶³ Miközben portugálok Észak- és Nyugat-Európába irányuló emigrációja folytatódott, a portugál nyelvű külső területekről

⁵⁹ Leírását lásd <http://www.redeangola.info/roteiros/catedral-de-benguela/>
<https://www.verangola.net/va/pt/012020/sugestoes/17799/Catedral-de-Benguela-O-que-fazer.htm>

Zanatti, korábban tengerésztiszt, mielőtt Angolába érkezett, Portugál Guinea (Bissau-Guinea) kormányzója volt. https://www.wikiwand.com/en/List_of_governors_of_Portuguese_Guinea. (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁶⁰ Készült egy rövid videófelvétel a namaachai 2017. október 13-i körmenetről. Vö. <https://www.youtube.com/watch?v=aqHA9rc6CYA>. (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁶¹ Brandão: *The Catholic Church*, id. mű; lásd még: Brandão: *A Igreja Católica e o « Estado Novo » em Moçambique*, id. mű.

⁶² Brandão: *The Catholic Church*, 223.

⁶³ Áttekintésként lásd: Kalter, Christoph: *Building Nations After Empire: Post-Imperial Migrations to Portugal in a Western European Context*. Contemporary European History, 2022. 1–22. doi:10.1017/S0960777321000837

betelepülők áramlottak. Ebben az összefüggésben a Fátimai Miasszonyunk kultusza is bekapcsolódott a migrációba, amit David Morgan a „zarándoklat inverzének” nevezett, mivel a kultusz nemcsak vonzotta a zarándokokat, de maga is eljutott a zarándokokhoz.⁶⁴ Ez valami egészen más, mint a szoborkörmenet a meghatározott ünnepnapokon, például május, június, július, augusztus, szeptember és október 13-án. Hiszen az még az eredeti helyszín szomszédságán belül maradt. A második világháború után viszont a szobor kultusza gyorsan terjedt az Egyesült Államokban és Latin-Amerikában. Erre jó példa a Fátimai Miasszonyunk szobrának hatalmas másolata, amit a braziliai Petropolisban emeltek 1947-ben.⁶⁵

A „trónust” a tizennégy méter magas szoborral Heitor da Silva Costa mérnök tervezte, aki Brazília ikonokus szimbólumát, a Rio de Janeiro-i Corcovado hegyen található Krisztus szobrot is építette korábban.⁶⁶ A szobor építését a ferences szerzetes José Pereira de Castro (1896–1962) kezdeményezte, aki betegségéből felgyógyulva akarta háláját kifejezni a Fátimai Miasszonyunknak.⁶⁷ További vizsgálatokat igényel az a kérdés, hogy a szerzetes és a monumentális szobor építését támogató katolikusok miért a Mária tisztelet portugál variánsát választották. A Fátima-kultusz legalább az 1930-as évek elejétől ismert volt Braziliában.⁶⁸ De kérdés lehet, hogy a kultusz miként tett szert ilyen erős, látható szimbólumra Petropolisban. Talán mert a város erősen „birodalmi” arculatú volt, a brazil monarchia kultuszának központja, amelyet nagyrészt német és portugál eredetű fehér népesség lakott?

A Lucia nővér által 1941-ben felfedett „második titok” kommunistaellenes üzenete egészen biztosan hozzájárult ahhoz, hogy a kultusz a portugál nyelvterületen kívül is elterjedt bizonyos csoportok és intézmények között.⁶⁹ Az 1940–1950-es években a kultusz vonzó volt a konzervatív katolikusok, például az *Opus Dei* lelkeségi mozgalom alapítója, a spanyol lelkész Szent Josemaria Escrivá de Balaguer (1902–1975) vagy a brazil „Hagyomány, Család,

⁶⁴ Morgan: *Aura*, 49–65. Lásd még <https://observador.pt/especiais/a-historia-e-o-impacto-de-fatima-o-milagre-dos-crentes/> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁶⁵ *A Voz da Fátima* már 1931-ben beszámolt egy a *Voices de Petropolis*ban Fátimáról szóló cikkről. *Fátima no Brasil*. *Voz da Fátima*, 13 December 1931. VF0111_1931-12-13.pdf (fatima.pt). (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁶⁶ Emerson, Giumbelli: *A modernidade do Cristo Redentor*. Dados, vol. 51. (2008) 75–105.

⁶⁷ https://www.tripadvisor.com.br/Attraction_Review-g303504-d556680-Reviews-Trono_de_Fatima-Petropolis_State_of_Rio_de_Janeiro.html. A ferencesek életrajzainak összefoglalója nem említi Pereira testvér közreműködését a trón építésében. <https://franciscanos.org.br/quemso-mos/personagens/frei-joao-jose-pedreira-de-castro/#gsc.tab=0> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁶⁸ *A Voz da Fátima* legalább 1931-től már beszámolt a „N. Senhora de Fátima no Brasil”-ról.

⁶⁹ Lucia Leiria püspökéhez intézett levelében 1941-ben a Szent Szűz következő szavait tárta fel “második titok”-ként: “Amikor egy éjszaka majd látjátok, hogy ismeretlen fény támad, tudjátok meg, hogy ez a nagy jel, amit Isten ad nektek arra, hogy megbüntetni készül a világot bűneiért a háború, az éhínség, s az Egyház és a Szentatya ellen irányuló üldözések által. Ennek megakadályozására újra jövök és kérem, ajánlják föl Oroszországot az én Szeplőtelen Szívemnek, s vezessék be az engesztelő szentáldozást elsőszombatoként. Ha teljesítik kéréseimet, Oroszország meg fog térni és békéjük lesz; ha nem, tévedéseit a világra fogja szórni háborúk gerjesztésével és az Egyház üldözésével. A jók vértanúk lesznek, a Szentatyának sokat kell szenvednie, nemzetek fognak elpusztulni. Végül az én Szeplőtelen Szívem győzni fog. A Szentatya föl fogja ajánlani nekem Oroszországot, mely meg fog térni, és a világ egy békés korszakot kap ajándékol.” https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20000626_message-fatima_en.html. (letöltés: 2022. okt. 31.) [A magyar fordítást lásd: Fátimáról beszél Lúcia nővér. 4. kiadás. Fátima, 2006. 2004. – A ford. jegyzete]

Tulajdon” elnevezésű (*Sociedade Brasileira de Defesa da Tradição, Família, e Propriedade*) tradicionalista csoport alapítója, Plínio de Correa (1908–1995) számára.⁷⁰

Az Egyesült Államokban alapított „Fátimai Miasszonyunk Kék Hadserege” a jelenések helyszínén emelt egy épületet, ami később a *Domus Pacis* elnevezést kapta. 1963-ban épült ugyanott egy görögkatolikus kápolna, amely sok főként Ukrajnából oda látogató zarándok gyülekezőhelye lett, azonban az 1990-es évektől egyre gyarapodó számú ukrán bevándorlóké is.⁷¹ Azok a kezdeményezések, amelyek a kultuszt kommunistaellenes üzenettel töltötték fel, gyakran gyengítették a portugál gyarmattartó elitek törekvését, hogy szimbolikus „portugál tereket” teremtsenek a kultusz segítségével a gyarmatokon, mivel univerzális üzeneteket sugalltak. Egy évvel azelőtt, hogy 1949-ben elindították a hajót az afrikai kontinens felé a zarándokszoborral, hogy először portugál gyarmatokon, majd más területeken is körbevigyék, egy másik szobrot is útnak indítottak Kanada és az Egyesült Államok irányába, a „Fátimai Miasszonyunk Kék Hadseregé”-nek alapítója, John Haffert kíséretében.⁷² Több százezer katolikus (s talán nem hívő kíváncsiak is) részt vettek a szobor körmenetein Buffalóban, St. Luisban, Chicagóban és a többi helyszínen. Az utat megelőzően 1947. október 13-án Leiria püspöke megáldotta az utazó Fátima-szobrot. A zarándokszobor ideája az volt, hogy így el lehet vinni a Fátimai Miasszonyunk áldását a világ minden részén azokhoz is, akik nem tudnak Fátimába elutazni. 1951-ben a szobor visszatért Portugáliából Rómába, ahol a Szentatya rádióüzenetben jelentette be: „1946-ban a világ királynőjévé koronáztam a Fátimai Miasszonyunkat, s az a rá következő évben a zarándok Szűz szobrának segítségével bejárta birodalmát, és oly jótéteményeket tett az út során, hogy alig hihetjük, amit szemeink látnak.”⁷³ Időközben a kultusz elterjedt az afrikai brit és francia gyarmatokon is, tovább gyengítve a kultusz portugál jellegét. 1949 nyarán a Szeplőtelen Szűz Mária Missziós Oblátusa rendjének belga misszionáriusai római missziós központjukból (mely 1862 óta áll fenn) elindulva körbevittek egy Fátimai Miasszonyunk szobrot Basutoland (ma: Lesotho) akkor a brit gyarmatbirodalomhoz tartozó területein.⁷⁴ 1951-ben egy zarándokszobrot Ausztráliába vittek, ahol azt mindenekelőtt kommunistaellenes szimbólumként értelmezték.⁷⁵

Túl a kommunizmuselleneségen: a luzofon világ kultusza

A legtöbb helyen a kultusz napjainkban is jelentős portugál diaszpóra jelenlétére utal. Ilyen országok egyike Luxemburg, ahol ma a lakosság körülbelül egynegyede-egyötöde portugál eredetű. 1968 óta Mária Mennybemenetelének napján körmenetet tartanak a *Notre Dame de Fátima* templomban a kis ipari városban, Wiltzben (Woltz). A település körülbelül hét-ezernyi lakosának megközelítőleg a fele külföldi, az ezerhatszáz főnyi (20%) portugál csoport

⁷⁰ <https://opusdei.org/pt-pt/article/sou-do-ceu-o-relato-de-fatima/>. Plínio de Correa könyvet írt Fátimáról, amely 1967-ben jelent meg. https://www.pliniocorreadeoliveira.info/UK_6705_Fatima_overview.htm. (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁷¹ http://www.monumentos.gov.pt/Site/APP_PagesUser/SIPA.aspx?id=20204. (letöltés: 2022. okt. 31.); Vilaça, Helena: *Imigração, etnicidade e religião : o papel das comunidades religiosas na integração dos imigrantes da Europa de Leste*. Ed. Observatório da Imigração. Lisboa, 2008.

⁷² <https://www.corpuschristiphx.org/statue> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁷³ Idézi: <https://www.bluearmy.com/the-apostolate-2/> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁷⁴ Vö. *Maria. Etudes sur la sainte vierge*. Ed. by Hubert du Manoir, S. J. Tome V. Paris, 1958. 186–187. A misszióról lásd: <https://www.newadvent.org/cathen/02346a.htm> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁷⁵ Mason, Robert: *The looming battle: Our Lady of Fatima and public space in Cold War Queensland*. Journal of the Royal Australian Historical Society, vol. 94. (2008) No. 1. 57–73.

a legnépesebb.⁷⁶ De a luzofon, azaz portugál nyelvi közösséghez tartozik további 108 fő a Zöld-foki Köztársaságból, 30 fő Brazíliából és 22 fő Guineából. A wiltzi körmenet a legjobb példája annak, milyen kapcsolat áll fenn a portugál (és általában véve luzofon) emigráció és Fátima erős nemzeti szimbólum mivolta között, hiszen a körmenetet a betelepült emigránsok kezdeményezték.

A másik példa lehet erre a *Notre-Dame-de-Fátima* vagy *Marie Mediatrice* templom Párizs tizenkilencedik kerületében, amelyet 1954-ben emeltek, de csak később vált a francia fővárosban élő portugál diaszpóra templomává.⁷⁷ 1944-ben Suhard kardinális tett fogadalmat arra, hogy ha a németek nem pusztítják el Párizst, Mária tiszteletére templomot emeltek. Amikor felszentelték azt, „Máriának, minden kegyelem közvetítőjének” ajánlották. A templomot 1974-ben bezárták, mivel nem volt egyházközsége, majd 1988-ban nyitotta meg újra Lustiger kardinális, s a párizsi portugál közösségnek adományozta, ami ismét csak egy diaszpóra portugál nemzeti identitásának mutatója.

A Fátimai Miasszonyunk kultusz sok helyütt keveredett más Mária-kultusszal. 2013-ban Newarkban (NJ) a St. James plébánia szervezett egy körmenetet a Fátima-szobor és az Aparecidai Miasszonyunk szobor tiszteletére, mely utóbbi 18. századi brazil kultuszba ágyazódik: Aparecidában (Sao Paulo) élő halászok találtak 1717-ben egy agyagból mintázott Mária-szobrot.⁷⁸ Az egyházközség lelkésze, a redemptorista Fr. Clement Krug az egyházközség hírlevelében elmagyarázta, hogy a Szent Szűz tisztelete döntő fontosságú volt a rend alapítója, Ligouri Szent Alfonz számára. Azt remélte, hogy a körmenet majd egybefonja a brazil és a portugál hívők hagyományait, és egységes luzofon közösséget kovácsol össze. 2001-ben már tett erre kísérletet, amikor az észak-amerikai püspökkari konferencia bevándorlókkal kapcsolatban 2000-ben tett kijelentését idézte: „Üdvözöljük közöttünk az idegeneket: egység a különbözőségben”. A körmenet és az azt követő egyházközségi fesztivál enyhíteni volt hivatott a feszültségeket a portugál és brazil közösségek között és a newarki brazil csoportokon belül, de e belső konfliktusokat (például a felszabadítás teológiája és a karizmatikus keresztény csoportok között) és a kulturális különbségeket (például a zene liturgiában betöltött szerepét illetően) nem lehetett teljesen áthidalni.⁷⁹ Egy másik newarki portugál templom, a Fátimai Miasszonyunk templom (*Igreja Nossa Senhora de Fatima*) is részt vett az elsősorban brazil arculatú St. James plébánia ünnepeiben.

Ez a példa mutatja, hogy diaszpóra közegben a kultuszt egyes esetekben sikeresen fel lehetett használni a portugál identitás hangsúlyozására, de az erre tett kísérleteket gyengítette az, ha a kultusznak inkább univerzális jelentései domináltak, mint a kommunizmusellenesség vagy a békevágy, vagy ha a kultusz egy kevert luzofon közösség szimbólumává vált. A *Voz da Fátima* már 1933 óta rendszeresen beszámolt a Fátimai Miasszonyunk külföldi kultuszáról (*O culto de N. S.de Fátima na estranjeiro*).⁸⁰ Ezen tudósítások szerint gyakran külföldön élő portugálok hirdették a kultuszt a helyi katolikus közösségeken belül, de sok

⁷⁶ <https://www.wiltz.lu/fr/la-commune/informations-generales/chiffres-et-statistiques> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁷⁷ <https://cityseeker.com/paris/361400-sanctuaire-notre-dame-de-fatima>, lásd még: <https://www.sanctuairefatima.fr/> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁷⁸ Gidal, Marc Meistrich: *Catholic Music in Lusophone New Jersey: Circum-Atlantic Music, Inter-group Dynamics, and Immigrant Struggles in Transnational Communities*. *American Music*, vol. 34. (2016) No. 2. 180–217. JSTOR, <https://doi.org/10.5406/americanmusic.34.2.0180>. (letöltés: 2022. máj. 23.) A körmenetet leírja a St. James egyházközség bulletinje. <https://container.parishesonline.com/bulletins/04/1092/20131013B.pdf> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁷⁹ Gidal: *Catholic Music*, 212.

⁸⁰ *Voz da Fátima*, 13 August 1933. 2. VF0131_1933-08-13.pdf (fatima.pt) (letöltés: 2022. okt. 31.)

esetben mások, akik hallottak a jelenésekről, s követőkké váltak. A *Voz da Fátima* közleményeinek szerzői, köztük néhányan lelkészek, számára a kultusz terjedése a portugál nyelvetterületen túl fontos jele volt a kultusz jelentőségének, talán egyenesen legitimitásának megerősítése. Minél többen hódoltak a Fátimai Miasszonyunk előtt, annál jelentősebbé vált a kultusz, s annál nehezebbé igazságának tagadása.

Az 1990-es évektől kezdve a portugál katolicizmust hosszú ideig domináló egyházközségi civilizáció felbomlása nyomán a kultusz egyházhoz nem kötődő hívők helyévé vált.⁸¹ A bomlást az 1960-as évektől kezdve a kivándorlás, a vidéki területek elhagyása, az 1974-es forradalmat és Portugáliának az Európai Unióba történő belépését (1986) követő drámai politikai, társadalmi és kulturális változások idézték elő, a belépés a szekuláris oktatás fejlődését és magasabb jövedelmi viszonyokat eredményezett. Az individualizáció folyamatai és az értékek átalakulása még inkább aláásta a vallásos gyakorlatokat és a katolikus intézmények iránti erős elköteleződést az ország városi központjaiban, amelyek nem csupán kevésbé katolikusá, de vallási tekintetben sokszínűbbekké és világiasabbakká váltak.

A vallás individualizációjának hatását lehet úgy is értelmezni, hogy a hívők egyházközségi tagból „zarándok”-ká váltak.⁸² A turizmus virágzása és a sokkal jobb infrastruktúra mellett – Fátimát érinti a Portótól Lisszabonig tartó észak–déli irányú autópálya – ez az átalakulás magyarázza, hogy a tradicionális katolicizmus növekvő eróziójának időszakában miért is vonz Fátima zarándokhelye egyre több látogatót. A francia szociológus, Daniele Hervieu-Léger a következőképp írja le az emögött meghúzódo ellentmondást: a „hit szubjektivizálódása”, ami a egyházközségi civilizáció felbomlásának az egyik eredménye „a vallási szociabilitás új formáinak” szaporodásával jár együtt, olyan tömegrendezvényekkel, mint például a Katolikus Ifjúsági Nap vagy a zarándoklatok.⁸³

Végezetül, a Portugáliába történő bevándorlás is jelentős mértékben hatott a Fátima-kultuszra. Az 1990-es évektől kezdve Portugália, amely továbbra is jelentős kivándorló tömeget bocsát ki Franciaországba, Németországba, Svájcba, de Brazíliába is, olyan országgá vált, ahol a bevándorlás volumene meghaladja a kivándorlásét. 2020-ban a körülbelül tízmilliónyi népesség körülbelül 10%-a bevándorló volt.⁸⁴ Ebből a körülbelül egymilliónyi bevándorlóból 24 000-en voltak az országon kívül született portugál állampolgárok. A portugál állampolgársági törvény szerint ugyanis korábbi portugál állampolgárok gyermekei és unokái állampolgárságra tarthatnak igényt, aminek következtében például több százezer brazil költözhet legális úton Portugáliába. Jelenleg is 183 000 brazil él az országban, ők alkotják a legnagyobb külföldi csoportot, őket követi 36 000 fő a Zöld-foki Köztársaságból, 24 000 fő Angolából, csaknem 20 000 fő Bissau-Guineából és 10 000 fő São Tomé és Príncipe szigeteiről, miközben 30 000 román, 29 000 ukrán (a 2022-es háborút megelőzően!), 17 000 spanyol és 46 000 brit élt az országban.⁸⁵ Egy további nagy csoport Indiából települt be (közelbelül 24 000 fő). E csoportok nagyon különböző jogi státusszal rendelkeznek, és eltérő

⁸¹ Vö. Coutinho, José Pereira. *Religiosidade em Portugal: caracterização, comparação e evolução*. Religião & Sociedade, vol. 39. (2020) 58–81., itt 60.; Teixeira, Alfredo – Vilaça, Helena – Dix, Stefan: *Believers without religion: trends and paradoxes in Portuguese society*. Journal of Religion in Europe, vol. 12. (2019) No. 4. 415–443.

⁸² Coutinho: *Religiosidade em Portugal*, 61. Coutinho hivatkozik Hervieu-Léger-re.

⁸³ Hervieu-Léger, Danièle: *Chapter Four. Dynamics Of Ultramodern Religiosity And New Forms Of Religious Spatiality*. *World Religions and Multiculturalism*. Amsterdam, 2010. 83–92., itt 91. sköv.

⁸⁴ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/7/79/Tab01_Immigration_by_citizenship%2C_2020.png (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁸⁵ <https://sefstat.sef.pt/Docs/Rifa2020.pdf> (letöltés: 2022. okt. 31.)

társadalmi és gazdasági viszonyok között élnek. Hogyan hatott a Fátimai Miasszonyunk kultusza a növekvő betelepülés?

Lisszabon érseke 1962-ben a *Caritas* szervezeten belül felállította a „Migráció Portugál Hivatalá”-t (*Obra Católica Portuguesa de Migrações*). Létrejöttét a második vatikáni zsinat idején a migrációval kapcsolatban megfogalmazott új eszmék inspirálták.⁸⁶ 1978-ban a hivatal a portugál püspökkari konferencia által felállított Püspöki Migrációs és Turizmus Bizottság (*Comissão Episcopal de Migrações e Turismo*) részévé vált. Kezdetben a hivatal főképp a portugál emigránsok pasztorációjával és támogatásával foglalkozott, később egy másik súlypontot képezett az országba érkező bevándorlókkal való törődés. Ugyanakkor a hivatal továbbra is támogat olyan lelkészeket, akik hét országban a Portugál Nyelv Katolikus Missziója (*Missões Católicas de Língua Portuguesa*) keretében portugál diaszpórában teljesítenek szolgálatot. Emellett igyekeznek koordinálni az egyház vallási és társadalmi aktivitását a romák, tengerészek, menekültek, Portugáliában tanuló külföldi diákok, hazai munkások, turisták és zarándokok körében – egész listát lehet összeállítani a lehetséges célcsoportokról.

1973 óta a hivatal „Migrációs Hetek”-et és fátimai zarándoklatot is szervez.⁸⁷ 2021. augusztus 13-án Jean-Claude Höllerich kardinális, Luxemburg érseke vezette a zarándoklatot, mintegy a Luxemburgban élő, körülbelül kilencvenezer portugál felé tett gesztusként. Ezzel együtt a zarándoklatba bevontak más országokból érkezett bevándorlókat és menekülteket is Ferenc pápa felhívására, hogy az egyház támogató tevékenysége prioritásainak egyike kell hogy legyen a menekültek segítése.⁸⁸ 2018-ban az éves migrációs és menekült zarándoklatra feliratkozott 321 csoport közül 85 volt portugáliai, s 236 érkezett külföldről.

Miközben Fátima a katolikus egyház és a Vatikán intencióinak megfelelően a bevándorlók integrálásának szimbólumává is válik, a helyszín számos nem katolikus és nem keresztény csoport számára is megnyílt. Hasonló jelenség figyelhető meg más zarándokhelyeken, beleértve Santiago de Compostelát, sőt bizonyos időszakban magát a Vatikánt is.⁸⁹ Említetjük már, hogy a görögkatolikus és ortodox hívők, főként Ukrajnából, nagyobb számban érkeztek Fátimába, miután 1963-ban megnyílt itt egy kápolna a Kazani Miasszonyunk ikonjával, de a kommunizmus összeomlását követően más kelet-európai nagyobb csoportok és végül bevándorlók is ünnepelnek itt.⁹⁰ Később a görög-ortodox ukrán egyház is használatba vette a fátimai bizánci kápolnát, hogy támogassa a zarándokokat.

Újabb jelenség muszlim zarándokok megjelenése Fátimában. Különleges eset volt az a fiatal libanoni, aki 2017-ben érkezett Spanyolországból, ahol nyaralása során hallott erről a zarándokhelyről. Sokak meglepetésére fogadalmat tett, hogy a zarándokút utolsó szakaszát térdein teszi meg, amit zarándoktársak segítségével be is váltott.⁹¹ Megindult a muszlim zarándokok áramlása, ami részben a Fátima név jelentőségével is magyarázható, hiszen Mohamed próféta leányát is így hívták. A legenda szerint egyébként a helység a nevét egy muszlim hercegnőről kapta, aki egy keresztény lovag iránt gyulladt szerelmét vállalva áttért a keresztény hitre. Nagyobb figyelmet szentelnek azonban a vallástudományi kutatások a por-

⁸⁶ <https://sites.ecclesia.pt/ocpm/a-servir-os-migrantes-ha-4-decadas/> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁸⁷ *Semana Nacional das migrações*. Lisbon, 1973.

⁸⁸ <https://www.vaticannews.va/pt/igreja/news/2021-07/portugal-semana-nacional-migracoes-pe-regrinacao-fatima.html> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁸⁹ Nolan, Mary Lee – Nolan, Sidney: *Religious sites as tourism attractions in Europe*. *Annals of tourism research*, vol. 19. (1992) No. 1. 68–78.

⁹⁰ Vilaça: *Imigração, etnicidade e religião*, id. mű

⁹¹ <https://www.dn.pt/sociedade/hjhj-8107506.html> (letöltés: 2022. okt. 31.)

tugáliai hindu bevándorlóknak. Legalább 1954 óta látogatják Fátimát hindu zarándokok, de számuk jelentősen 1975 után nőtt meg, amikor sok gudzsarati (Gujarati) elhagyta Mozambikot.⁹² Más indiai hinduk Goából költöztek ide, miután az indiaiak elfoglalták annak területét, s részben Mozambikban telepedtek le.⁹³ A diaszpóra szoros kapcsolatokat tart fenn Mozambikkal, az Egyesült Királysággal és Indiával. Portugáliában főként Lisszabonban laknak, ahol több különböző hindu templom található.

Az antropológus Rita Cachado és Ines Lourenço alaposan tanulmányozta ezt a jelenséget.⁹⁴ A körülbelül 30 000 főt számláló gudzsarati hindu diaszpóra a legnagyobb a Portugáliában élő dél-ázsiaiak között. A gudzsarati hinduizmushoz tartozó néhány csoport integrálta a katolikus Mária-kultusz egyes elemeit, elsősorban a Fátimai Miasszonyunk kultusz formájában, összeolvastva azt hindu vallásgyakorlatokkal. Itt a Fátimai Miasszonyunk hindu istennővé alakult át, és a napi imagyakorlatok során hagyományos indiai istennőkkel együtt imádják templomokban és otthonokban felállított szobrok formájában. Ez nemcsak Portugáliában, hanem Mozambikban, Nagy-Britanniában és Indiában is megfigyelhető a gudzsarati hinduk körében. A szobrokat gyakran fátimai utazás alkalmával vásárolják, s ezután kiteszik különböző helyekre. De vásárolnak más vallásos tárgyakat, például szentelt vizet is. Azok közvetítésével a portugál kultúrához kapcsolódó speciális hindu gudzsarati identitást teremtenek. Katolikusok körében azonban ez az összevegyítés aggodalmakat kelt. 2004 májusában egy hindu ceremónia körülbelül hatvan főnyi résztvevőjét, köztük egy hindu lelkészt a szentély rektora, Fr. Luciano Guerra üdvözölte a Fátimai Miasszonyunk kis kápolnájában (*Capelinha*). Ezt a gesztust blaszfémianak ítélték a vallások közötti dialógus katolikus kritikusai.⁹⁵ Egy hónappal később Fr. Guerra nyílt levélben válaszolt a bírálóakra, megmagyarázva, hogy a szentély nem fog „ökumenikus oltárrá” válni.⁹⁶

Következtetések

A Fátimai Miasszonyunk kultusza szorosan összefonódott a portugál helyi, regionális és nemzeti identitással, a portugál vagy luzofon diaszpórával világszerte, ahogy napjainkban az országban élő nem keresztény bevándorló közösségekkel is. A kultusz továbbra is elsődleges fontosságú a portugál katolikusok számára, akik 90%-a a 2011-es adatok szerint legalább egyszer már felkereste a fátimai szentélyt.⁹⁷ A korábbi gyarmatokon brazilok, angolaiak,

⁹² <https://www.publico.pt/2004/09/30/sociedade/noticia/hindus-vaio-a-fatima-ha-50-anos-1204769> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁹³ Brandão: *A Igreja Católica e o « Estado Novo » em Moçambique*, 62.

⁹⁴ Lourenço, Ines, – Cachado, Rita.: *Hindu Diaspora in Portugal: The Case of Our Lady of Fatima Devotion*. In: Long J. D. – Sherma, R. D. – Jain, P. – Khanna, M. (eds.): *Hinduism and Tribal Religions*. Encyclopedia of Indian Religions. Dordrecht, 2022. https://doi.org/10.1007/978-94-024-1188-1_821; Cachado, Rita – Lourenço, Inês: *Mother Mary in the Hindu Pantheon Among Portuguese Gujarati Families*. In: Gowricharn, R. (ed.): *Shifting Transnational Bonding in Indian Diaspora*. Routledge India, 2020. <https://doi.org/10.4324/9781003053804> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁹⁵ https://www.traditioninaction.org/HotTopics/go8htHindusAtFatima_Vennari.html Vennari meghalt 2017-ben. Lásd: <https://www.legacy.com/obituaries/legacy/obituary.aspx?n=joseph-j-vennari-john&pid=184980466&fhid=5119> (letöltés: 2022. okt. 31.) Mindkét oldalt bírálja: de Valk, Alphonse: *Controversy in Fatima over Inter-Religious Dialogue*. Catholic Insight, vol. 12. (2004) No. 8. 16.

⁹⁶ <https://www.ewtn.com/catholicism/library/clarification-from-the-rector-of-the-shrine-of-fatima-5387> (letöltés: 2022. okt. 31.)

⁹⁷ Idézi: Vilaça: *From a Place of Popular Religiosity*, 73.

mozambikiak, indiaiak vagy Macaon és Kínában élő katolikusok karolták fel és tették magukévá a kultuszt és annak helyi reprezentációit. Végül pedig világszerte sok olyan közösséget kovácsolt össze a kultusz, melyeknek már nem volt közük Portugáliához vagy a portugál gyarmatbirodalomhoz. Egyes esetekben a kommunistaellenes üzenet vonzott bizonyos csoportokat a hidegháború időszakában. Ám a Fátimai Miasszonyunk kultusz globális történetének ennél messzebbre nyúló szálakat is látnia kell, ha meg akarjuk magyarázni ezt a lenyűgöző folyamatot.

Fordította: DEÁK ÁGNES